

Градуальность предусматривает структурирование содержание и дидактический материал по темам с ориентацией на разные этапы обучения, с постепенным наращиванием объема лингвистической информации, сообщающие по этой теме, и усложнением его характера и форм представления.

Ключевые слова: лексическая компетентность младшего школьника, принцип градуальности, лексико-грамматический строй речи школьника.

N.M. SIRANCHUK. THE PRINCIPLE GRADUALNESS IS METHODOLOGICAL PRINCIPLE OF FORMATION OF JUNIOUR PUPILS' LEXICAL COMPETENCE

The summary. *The significant thing for formation lexical competence of junior pupil is the question about planning speaking, about the main idea. We combine the idea with its standard, realize and again combine on the stage of the control that what have appeared. From the given postulate psycholinguistics appears methodical consequence: as a means of enrichment the etalon it needs to give the texts-examples and examples of using words, phrases, sentences for expression the same thought; suggest pupils different monotonous or the texts with the same type, in order to enlarge the child's memory with standards.*

Key words: *lexical competence of pupil from elementary school, motivational lexical activity, cognitive practical lexical activity, reflective lexical activity, behavioral lexical activity.*

Рекомендовано до друку.

Д-р пед. наук, проф., дійсн. член НАПН України М.С. Васьуленко.

Одержано редакцією 15.02.2017 р.

УДК: 373. 5. 016: 811. 161. 2 (07)

О.С. ТКАЧУК

СУТНІСТЬ ФОНЕТИКО-ОРФОЕПІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Резюме. *У статті висвітлено актуальні проблеми, що стосуються рівня сформованості фонетико-орфоепічної компетентності молодшого школяра, формування мовленнєвих навичок спілкування, які знайдуть застосування у всіх сферах життя, сприятимуть усвідомленню послідовності звуків у слові, встановленню правильних співвідношень між звуками і буквами, розвитку фонематичного слуху, що в свою чергу сприяє подоланню вад вимови й формуванню повноцінних фонематичних уявлень. Розглянуто питання про те, з чим пов'язана і чим пояснюється неослабна увага до вироблення фонетичних і орфоепічних навичок; про особливості й педагогічні прийоми їх вироблення та систематичність цієї роботи на уроках української мови.*

Ключові слова: *фонетико-орфоепічна компетентність, правильна звуковимова, діалектний акцент, звукова культура мовлення.*

Постановка проблеми. Сучасна початкова школа покликана розвивати мовлення кожного школяра. І, безумовно, ніхто не заперечуватиме, що для формування всіх видів мовленнєвої діяльності необхідні фонетичні та орфоепічні знання та вміння.

Але, звичайно, саме проголошення цього чи іншого навчального завдання першочерговим не є гарантом його розв'язання. Спочатку має бути усвідомлена його важливість, визначена мета й план його досягнення. Далі необхідно виробити способи розв'язання поставленого завдання, системно працювати над ним, контролюючи та оцінюючи дії. Причому це мають робити і вчитель, і учень. Лише в процесі спільної усвідомленої навчальної діяльності протягом тривалого часу, починаючи з добукарного періоду, упродовж усього терміну початкового навчання, можливе успішне розв'язання фонетичних і орфоепічних проблем [6, 6].

Завдання вчителя початкових класів – прищепити учням пильність до звукової сторони мовлення не тільки як засобу спілкування, а й показника високого естетичного і культурного рівня особистості. Особливо слід стежити за вимовою, інтонаціями, паузами, звуком у його численних варіантах. Від того, як учитель поставить вимову у своїх учнів, залежатиме і якість читання, і розуміння усного мовлення, і вміння говорити, і правописні навички. [4]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвістичній науці (Н. Бабич, І. Білінов, Б. Головін, С. Дорошенко, С. Іванова, Г. Олійник, Л. Скворцов, Н. Тітова та ін.) досить поширеною є думка про те, що культура мовлення – реальне втілення у мовній практиці норм літературної мови – значною мірою *залежить від знань з фонетики про звуковимову, правильне наголошування слів, інтонуювання їх, речень, правильне дихання.* Правомірність цього твердження незаперечно, оскільки мовлення, навіть правильно стилістично побудоване, але позбавлене звукової сфери, є недостатньо виразним і негативно впливає на якість відповідних звукообразів, а значить і на сприйняття загалом. «Мовлення як модель дійсності буде спотворювати її, тобто втратить необхідну точність і логічність» [3, 31].

Зазначимо, що проблема формування фонетико-орфоепічної компетентності учнів не є новою в науці. Ученими досліджено: методику роботи над фонетичним матеріалом і вимовою (С. Бернштейн, Н. Босак, О. Трифонова, М. Успенський); явища інтерференції і транспозиції під час вивчення другої мови (О. Біляєв, А. Богуш, І. Луценко., І. Хом'як); проблему вимовної норми (М. Львов, А. Грищенко, М. Пентилюк); вікові особливості засвоєння звукової сторони мовлення (В. Бадер, О. Гвоздев, Н. Гез); формування орфоепічних навичок українського мовлення молодших школярів (М. Васьуленко, Н. Тоцька, О. Хорощковська).

Результати педагогічних досліджень та наших спостережень з досліджуваної теми вказали на недостатньо розроблені технології засвоєння й застосування фонетичного матеріалу на уроках мови й читання, а саме, простежується відсутність науково обґрунтованих способів керівництва навчально-виховним процесом (методи, прийоми, форми та засоби навчання) фонетичного спрямування [1; 5]. Первинне ознайомлення із орфоепічною компетентністю лежить через формування, перш за все фонетичної компетентності учнів молодшого шкільного віку – засвоєння звукової сторони слова.

У системі навчання фонетичні й орфоепічні вміння необхідні учням не лише для дій аудіювання, говоріння, читання, а й, насамперед, для формування дії письма, яка є неможливою без фонетичної компетентності учня.

Мета статті – обґрунтувати особливості формування фонетичної та орфоепічної компетентності молодших школярів на уроках української мови.

Виклад основного матеріалу. Важливу роль у засвоєнні вимовних норм відіграє початкова школа. На початкові класи припадає найважча, найоб'ємніша і найвідповідальніша робота вчителя з учнями над тим, щоб прищепити учням увагу до звукової сторони мовлення не тільки як засобу спілкування, але й показника високого естетичного і культурного рівня громадянина. Виховання звукової культури мовлення – розвиток фонематичного слуху, формування правильного промовляння звуків, чіткої дикції та дотримання правил орфоєпії.

Увесь фонетичний матеріал у початкових класах маємо вивчати на основі спостережень за звуковими явищами живого мовлення (слово вимовляємо за орфоєпічними нормами). Володіння цими нормами допомагає мовцям висловлювати свої думки чітко і зрозуміло для всіх, хто користується даною мовою. Як неграмотне письмо ускладнює розуміння думки, висловленої в письмовій формі, так і відхилення від літературної вимови заважають мовному спілкуванню, що відбувається в усній формі.

З метою створення умов для розгортання навчальної діяльності на уроках української мови необхідно значну увагу приділити добукарному періоду. Впродовж добукарного періоду учні мають справу винятково з явищами усного мовлення, насамперед зі звуками. У цей період формуються початкові уявлення учнів про звуки мовлення – мовні й немовні, голосні і приголосні звуки, приголосні – тверді й м'які, склад, наголос; аналізуються слова за їхньою звуковою та складовою будовою, створюються звукові та звуко-складові моделі слів.

На етапі вироблення вмінь правильної вимови окремих звуків доцільні такі прийоми, як імітація (наслідування), пояснення (розповідь про особливості артикуляції звуків), зіставлення (порівняння).

Пояснення артикуляції допомагає добитися усвідомленого артикулювання того чи іншого звука. Для цього учневі необхідно навчитися керувати своїми мовними органами, мускульно відчутти зміни в їх положенні.

Навчання вимови звуків вимагає від учителя максимального володіння літературними нормами вимовляння, що є важливим для спостереження, аналізу й наслідування. І тому вже в добукарному періоді, крім фонетичних, слід починати формувати орфоєпічні знання та навички.

Метою орфоєпічної роботи на уроках української мови в початкових класах є свідоме засвоєння учнями основних орфоєпічних норм, а також практичне володіння ними в мовній практиці. Молодший шкільний вік вважається найсприятливішим періодом для становлення мовної особистості за всіма рівнями компетенції. Саме цей вік найбільш відкритий у плані розвитку та вдосконалення мовленнєвої культури.

Однак засвоєння норм літературної вимови значно удосконалюється за одночасного вивчення кількох мов та широким побутовим використанням материнської мови, їх контактами на рівні комунікації. З огляду на це особливої актуальності набуває й така проблема, як урахування негативного впливу діалектної мови у формуванні орфоєпічних норм українського мовлення на початковому етапі шкільного навчання. Діалектний акцент – це мимовільне спотворення звуків під впливом місцевої говірки при вимові.

Зважаючи на регіональні проблеми відхилення вимови від української літературної норми, учителів слід насамперед приділяти увагу виправленню фонетико-орфоєпічних помилок [2].

Діалекти фонетичного відхилення відрізняються від літературної норми вимовою певних звуків: *вашко* – *важко*, *бурак* – *буряк*, *дед* – *дід*, *кунь* – *кінь*. Тому вже в добукарний період засвоєння учнями навичок правильної літературної вимови потребує активного втручання вчителя. Головне завдання вчителя – зрушити звичний артикуляційний уклад, зорієнтувати його на правильну артикуляцію, доки така вимова повністю автоматизується.

До часто фіксованих діалектів фонетичного відхилення належать слововформи з відмінними від літературної мови чергуваннями [o], [e], з [i], [o] з нулем звука, [e] з [o] (*война*, *крів'ю*, *хтіти*, *меї*, *свеї*), заміна [ф] на [х], [хв] [*арихметика*] – [*арифметика*], [*кохта*] – [*кофта*], [*шахва*] – [*шафа*], [*хвокус*] – [*фокус*], а також використання слововформ з лексикалізованою звуковою структурою (*матюнка* – *матінка*, *кождий* – *кожний*).

Для носіїв південно-західних говірок характерні такі відхилення від орфоєпічних норм. Зокрема, помилки в складах з наголошеними голосними: вимова звука [y] замість [i] у словах *кунь*, *вун*, *стул*; вимова звука [i] замість [u] у словах *кіслий*, *лихий*, *відно*; вимова звука [o] замість [i] у словах *кот*, *двор*. У переважній більшості південно-західних говірок ненаголошений [o] перед складом з наголошеним голосним переходить в [y]: [*туб'і*], [*гулубка*], [*курова*] і т.д. Отже, коли ж ненаголошений [o] зовсім перейшов у [y], потрібно просто замінити звук [y] на [o], спочатку підкреслюючи його в мовному потоці, доки вимова автоматизується.

У північних говорах поширені звукосполуки [zi], [ki], [xi], поряд з [zi], [ku], [xu]: (*рукі*, *мурахі*, *ногі та ін.*). Часто наголошений звук [a] після м'яких і шиплячих приголосних переходить в [e]: [*вз'еї*], [*д'екувати*], [*т'ежско*]; ненаголошений [o] замінюється звуком [a]: [*кажух*], [*карова*], [*таб'і*]. Тому вчитель має дібрати ряд слів, вимовляючи замість діалектного [a] літературний звук [o] (*сова*, *ходила*, *мороз*, *молоко*, *побіг*). У

більшій частині говорів зустрічається поширеність приставних приголосних [z] [zo'в'єс], [z'око] та ін. Не всі учні слідкують за правильністю проговорювання слів зі звуком [p]. Часто можна почути [л'ікар'], [буквар'], [писар'], вимова твердого звука [p] [радок], [расний], [порадок], [веч'ера], [зора].

Таким чином, внаслідок спостережень виявлено такі фонетико-орфоепічні помилки українського літературного мовлення молодших школярів:

- 1) відсутність звуків [o], [e] в ненаголошеній позиції;
- 2) додавання елемента шиплячості до м'яких свистячих звуків;
- 3) змішування окремих звуків за твердістю-м'якістю;
- 4) тверда вимова [m], замість м'якої, у закінченнях дієслів;
- 5) неправильне наголошування;
- 6) тверда вимова приголосного звука [ц] в кінці слова, а також перед голосними [a], [o], [y];
- 7) вимова звука [i] замість [u];
- 8) неправильна вимова ненаголошених [a], [o];
- 9) вимова звука [y] замість [i];
- 10) уподібнення дзвінких приголосних до глухих.

Під час спілкування з учнями ми відразу помічаємо помилку у вимові слова, якщо замість однієї фонемі буде вимовлена інша. Неправильна вимова звуків негативно впливає на орфоепію школярів. І тому завдання вчителя – сформувати в учнів навички артикуляції кожного окремо взятого звука відповідно до встановлених норм їх промовляння. Для виправлення діалектних відхилень від літературної норми вчитель має застосовувати різноманітні тренувальні фонетичні вправи, розраховані на автоматизацію вимовних дій під час стимульованого спілкування учнів. Вони можуть полягати у вимовлянні окремих слів із допущеними помилками або ж у читанні спеціально підібраних уривків художньої літератури.

Методика усунення зазначених недоліків у вимові школярів потребує цілеспрямованих методичних прийомів. Для формування фонетичного слуху та орфоепічного мовлення доцільно використовувати низку вправ на виявлення нелітературної вимови. Слід починати з протиставлення двох варіантів – правильного й неправильного. *Наприклад, вимовлені слова [надощ'і] і [надос'ці] розрізняються звуками [ш]і [с']. Слово [надос'ці] вимовлене правильно, перед звуком [ц] є звук [с'] – приголосний глухий, м'який, свистячий, а слово [надощ'і] вимовлене неправильно, бо перед свистячим звуком [ц'] не може бути шиплячого звука [ш]. Шиплячий звук перед свистячим замінюється на свистячий.*

Ефективним видом роботи для усунення діалектних відхилень є картки з потрібними словами або орфоепічні таблиці зі звуками, які в даній місцевості відмінні від літературної норми. Після активного тренування неправильна вимова виправляється. Корекція автоматизованих неправильних навичок вимагає від того, хто навчається, неймовірного напруження й додаткової розумової енергії, спрямованої на зруйнування некоректної вимови та вироблення правильної фонетичної навички на місці зруйнованої.

Щоб допомогти учням почути відмінність між власною та зразковою літературною мовою, корисно використовувати записи мовлення майстрів слова, радіо. Учні чують недоліки власного мовлення, намагаються наблизити свою вимову до прослуханого зразка. Необхідно заострити увагу на виробленні навички чіткого проговорювання (артикулювання) кожного звука, а також потреби в роботі, спрямованій на усунення з їхньої артикуляційної бази ненормативної вимови, спричиненої діалектним оточенням чи невиправданим перенесенням артикуляції звуків іншої мови, якою мовець користується в повсякденному житті.

Формуванню фонетико-орфоепічної компетентності сприяють вправи на заучування чистомовок, скоромовок, лічилок, прислів'їв, приказок, розучування діалогів, ігор, відгадування загадок.

Звичайно, всі ці вправи є ефективними лише за умови системної роботи в цьому напрямі.

Висновок. Успішний процес формування фонетико-орфоепічної компетентності молодшого школяра спирається на наступні теоретичні засади: адекватність усного мовлення орфоепічним нормам з наступним свідомим їх засвоєнням, розуміння причин виникнення мовних відхилень від літературних норм вимови, виявлення шляхів їх подолання. Лише невинний контроль і виправлення різноманітних помилок, у тому числі й орфоепічних, забезпечить умови для формування орфоепічної компетентності учнів, що стане гарантом не лише літературного усного, а й писемного мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богуш А.М. Мовленнєва готовність старших дошкільників до навчання у школі / А.М. Богуш, Н.Є. Шиліна. – Одеса: ПНЦ АПН України, 2003. – 335 с.
2. Босак Н.Ф. Формування фонетико-орфоепічної компетенції студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів південно-східного регіону України: дис. ... канд. пед. наук 13.00.02 / Н.Ф. Босак; Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т (м. Одеса) ім. К.Д.Ушинського. – О., 2003. – 259 с.
3. Кашуба Л.І. Навчання через гру: методичні рекомендації / Л.І. Кашуба. – Т.: Мальва – СОС, 2001. – 52 с.
4. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / за наук. ред. М.С. Вашуленка. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 364 с.
5. Сосідко В.В. Усвідомлення лінгвістичних основ української мови учнями початкових класів / В.В. Сосідко, Л.О. Шатирко // Педагогіка і психологія. – 1998. – №4. – С. 37-39.
6. Сосницька Н. Формування фонетичної та орфоепічної компетентності учнів / Н. Сосницька // Поч. освіта. – 2005. – №3. – С. 6-8.

О.С. ТКАЧУК. ЗНАЧЕНИЕ ФОНЕТИКО-ОРФОЭПИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Резюме. В статье освещены актуальные проблемы, касающиеся уровня сформированности фонетико-орфоэпической компетентности младшего школьника, формирование речевых навыков общения, которые найдут применение во всех сферах жизни, способствовать осознанию последовательности звуков в слове, установлению правильных соотношений между звуками и буквами, развитию фонематического слуха, что в свою очередь способствует преодолению недостатков произношения и формированию полноценных фонематических представлений. Рассмотрен вопрос о том, с чем связано и чем объясняется неослабевающее внимание к выработке фонетических и орфоэпических навыков; о особенностях и педагогические приемы их выработки и систематичность этой работы на уроках украинского языка.

Ключевые слова: фонетико-орфоэпическая компетентность, правильное звукопроизношение, диалектный акцент, звуковая культура речи.

O.S. TKACHUK. ESSENE PHONETIC AND PRONOUNCING COMPETENCE YOUNGER STUDENTS

The summary. In the article the actual problems concerning the level of formation of phonetic and pronouncing competence younger student, the formation of speech skills, which will be used in all areas of life, promote awareness of the sequence of sounds in speech, establishment of correct relationships between sounds and letters, develop phonemic hearing that in turn contributes to overcoming the defects of pronunciation and the development of adequate phonemic representations. The question about something related and which explains the unremitting attention to the development of phonetic and pronouncing skills; about the features and teaching methods of their production and systematic work of the lessons of the Ukrainian language.

Key words: phonetic and pronouncing competence, correct zvukoproiznosheniya, dialect accent, the sound of speech.

Рекомендовано до друку.
Д-р пед. наук, проф. С.Г. Карпенчук.

Одержано редакцією 22.02.2017 р.

УДК: 372. 881. 1

О.М. КОВАЛЕНКО

ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ В СУЧАСНІЙ ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Резюме. У статті розкриваються концептуальні засади, покладені в основу створення нового покоління підручників з української мови для початкової школи з російською мовою навчання.

Ключові слова: початкова школа, підручник, державна мова.

Упродовж останнього десятиріччя відзначається значне зростання рівня свідомості населення щодо важливості опанування дітьми державної мови. Тому на сьогодні нагальною проблемою є вирішення питання підвищення вимог до рівня викладання української мови особливо в тих школах, де вона вивчається як друга.

Теоретичні засади щодо розв'язання цієї проблеми знаходимо в працях відомих українських лінгводидактів А.М. Богуш, І.П. Гудзик, Н.А. Пашківської, В.А. Трунової, О.Н. Хорошківської.

Пріоритетними завданнями в галузі вивчення мови і літератури в сучасній початковій школі згідно з Державним стандартом визнано розвиток особистості учня, формування його комунікативної компетентності та загальних уявлень про мову як систему і літературу як вид мистецтва [1].

Основною метою навчання української мови як державної є формування комунікативної компетентності з урахуванням інтересів і можливостей учнів початкової школи [2].

Для повноцінної реалізації цієї мети необхідно створити такі умови, щоб випускник початкової школи з російською мовою викладання за рівнем знань і мовленнєвих навичок, здобутих на уроках української мови не відрізнявся від своїх ровесників – випускників початкової школи з українською мовою навчання. Саме такий рівень володіння державною мовою дозволить створити рівні стартові можливості для учнів щодо подальшого вибору навчального закладу і отримання середньої освіти в школі з українською або російською мовою навчання.

Реалізація цих завдань стає можливою на підставі забезпечення комплексного впливу багатьох факторів, не останнє місце серед яких займає шкільний підручник. Адже підручник – це книга, з якою дитина часто-густо залишається наодинці. Від того наскільки цікаво їй буде виконувати пропонувані в підручнику вправи, який вплив на формування її мовних знань і мовленнєвих навичок вони матимуть у багатьох випадках залежить її загальне ставлення до виучуваного предмета.

Окрім того, підручник – це основний орієнтир для вчителя, який дозволяє методично правильно організувати роботу на уроці з тим, щоб отримати найкращий результат. Тому, безперечно, якість підручника, його зміст і структура є важливими чинниками, що впливають на результативність навчання.

З метою оптимізації вивчення української мови як державної у школах з російською мовою навчання і забезпечення сформованості основ комунікативної та лінгвістичної компетенції учнів на рівні шкіл з українською мовою навчання було визнано необхідним розробку підручників нового покоління.

© О.М. Коваленко, 2017